

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

HUDEBNÍ A TANEČNÍ FAKULTA

Hudební umění

Housle

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Hudební život národnostních menšin v terezínském ghettu za druhé světové války

Martina Bártová

Vedoucí práce: prof. doc. MgA. Leoš Čepický

Oponent práce: Mgr. Jiří Panocha

Datum obhajoby: 17. 6. 2021

Přidělovaný akademický titul: BcA.

Praha, 2021

ACADEMY OF PERFORMING ARTS IN PRAGUE

MUSIC AND DANCE FACULTY

Art of music

Violin

BACHELOR'S THESIS

The musical life of national minorities in the ghetto Terezín during The Second World War

Martina Bártová

Thesis Supervisor: prof. doc. MgA. Leoš Čepický

Thesis Opponent: Mgr. Jiří Panocha

Date of thesis defense: 17. 6. 2021

Academic title granted: BcA.

Prague, 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma

Hudební život národnostních menšin v terezínském ghettu za druhé světové války

vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucího práce a s použitím uvedené literatury a pramenů.

Praha, dne

.....

podpis diplomanta

Upozornění

Využití a společenské uplatnění výsledků diplomové práce, nebo jakékoliv nakládání s nimi je možné pouze na základě licenční smlouvy, tj. souhlasu autora a AMU
v Praze

Abstrakt

Práce se zaměřuje na hudební dění v terezínském ghettu v průběhu druhé světové války. Přibližuje životy významných osobností hudební scény, které terezínským ghetttem prošly. Práce dále popisuje, jak obsáhlý, různorodý a vysoce profesionální kulturní život dokázali věznění lidé v terezínském ghettu udržet.

Klíčová slova: Terezín, ghetto, hudba, kultura, umění

Abstract

This thesis focuses on musical life in the Terezín ghetto during the Second World War. It introduces the lives of important personalities of the music scene who were deported to Terezín ghetto. The thesis further describes how extensive, diverse and highly professional cultural life they were able to maintain.

Key words: Terezín, ghetto, music, culture, art

Poděkování:

Děkuji vedoucímu své práce, doc. Leoši Čepickému, za jeho odborné vedení v průběhu celého studia. Své sestře Mgr. Tereze Bártové, LL.M. děkuji za jazykovou korekci a v neposlední řadě, své blízké přítelkyni BcA. Elišce Slavíkové, za neutuchající psychickou a morální podporu.

Obsah

Úvod	10
1. Ghetto Terezín.....	11
1.1 Vznik ghetta	11
1.2 Funkce ghetta	11
2 Freizeitgestaltung a paradox ghetta.....	14
2.1 Freizeitgestaltung	14
2.2 Jazz.....	14
2.3 „Ghetto-Swingers“.....	15
2.4 Otto Sattler a Kurt Meyer.....	15
3 Komorní a orchestrální soubory.....	17
3.1 Smyčcová kvarteta	17
3.2 Klavírní Tria.....	18
3.3 Terezínské orchestry	18
4 Sólová hudba	21
5 Operní scéna	23
5.1 Prodaná nevěsta a další české tituly	23
5.2 Hubička.....	24
5.3 Brundibár	25
5.4 Verdiho „Rekvie“	27
6 Terezínští skladatelé.....	29
6.1 Viktor Ullmann	29
6.2 Hans Krása.....	30
6.3 Pavel Haas.....	31
6.4 Gideon Klein	32
Závěr.....	34
Seznam použité literatury a pramenů	35
Obrazové přílohy	37

Seznam příloh

Příloha č. 1: Plán Terezína z doby ghetta

Příloha č. 2: Fotografie dětského souboru z filmu Theresienstadt

Příloha č. 3: Upomínkový program na provedení Smetanovy Prodané nevěsty v Terezíně

Úvod

V roce 2020 jsme si připomněli 75. výročí ukončení druhé světové války. S tímto souvisí i každoroční vzpomínka, která probíhá 27. ledna – Mezinárodní den obětí holocaustu. Toto datum nebylo vybráno náhodou, 27. ledna 1945 byl osvobozen koncentrační tábor Osvětim. Tento den má připomínat utrpení a smrt šesti milionů Židů, 220 tisíc Romů, 15 tisíc homosexuálů a dalších nevinných obětí koncentračních táborů druhé světové války. To co Ruští vojáci v Osvětimi po osvobození viděli, je šokovalo, tak jako následně celý svět. Sama jsem památník v Osvětimi a Auswitz–Birkenau před dvěma lety navštívila. I po 75 letech od jeho osvobození stále hned po vstupu vnímáte, jaká tragédie se zde udála a jakého zvěrstva se člověk na člověku dokáže dopustit. Z úcty k obětem i všem přeživším, by se mělo vzpomínat i na tábor v Terezíně. Přestože nebyl táborem koncentračním, stal se peklem, kterým prošli tisíce lidí.

Terezín byl označen jako židovské ghetto. Platila zde pracovní povinnost od 16 do 65 let, ve skutečnosti zde pracovaly často i malé děti. Obyvatelé ghetta trpěli nedostatkem stravy, špatnými hygienickými podmínkami a nemocemi. Terezín byl přelidněn, město muselo pojmout až 60 tisíc vězňů. Těžké životní podmínky způsobovaly vysokou úmrtnost. K terezínské každodennosti patřil i strach z transportů na východ.

To, že v prostředí takto tragickém a neutěšeném, přežilo kulturní dění a láska k hudbě a umění, považuji za obrovský zázrak, za důkaz síly lidského ducha a důkaz významu umění v každodenním životě. Sama židovská rada starších v Terezíně si svých umělců, interpretů, skladatelů, básníků a malířů vysoce vážila a do posledních dní a posledních transportů se je snažila před hrůzným osudem ušetřit. Na čem lze znovu vystavět takto zasažený národ? Na poučení z historie, vzdělání, kultuře a umění.

Tato práce si klade za cíl nastínit, jak obsáhlý, různorodý a vysoce profesionální kulturní život si věznění lidé v Terezíně dokázali udržet, jak na svém umění a kulturním dědictví lpěli, vážili si ho a jak v hudbě nalézali útěchu a sílu. V první kapitole této práce se zabývám vznikem a funkcí terezínského ghetta, v dalších kapitolách jsou poté popsány hlavní aspekty hudebního dění, jako je tvorba operní, komorní hudba, či populární hudba a dílo jednotlivých terezínských skladatelů.

1. Ghetto Terezín

1.1 Vznik ghetta

Terezín byl vybudován v průběhu let 1780-1790, od počátku byl zamýšlen jako vojenská pevnost střežící ze severu vnitrozemí Čech. V roce 1782 mu byl udělen statut města.¹ Pro naši novodobou historii je jeho fungování nejvýznamnější a zároveň nejtragičtější v období průběhu druhé světové války. Po nástupu Adolfa Hitlera a jeho strany NSDAP² k moci v Německu, sílily po celé Evropě násilné tendence a diskriminace vůči Židům a dalším etnickým menšinám. V roce 1935 byly vydány Norimberské zákony, zbavující německé židy občanství a zasahující do dalších základních lidských práv a svobod. Tyto změny se české židovské obce začaly osobně dotýkat až v roce 1938. Po podpisu Mnichovské dohody se část židovských obyvatel Prahy a dalších měst rozhodlo k odchodu ze země. Tak jako po nástupu Hitlera odešla část německých Židů do Prahy, po roce 1938 odcházeli z Prahy dál do západních států Evropy, či Palestiny a USA. Brzy po okupaci zbylého území Československa³ propuká po napadení Polska Německem válka. Následně vyhláší Německu válku Francie, Velká Británie a ostatní státy Commonwealthu.⁴

1.2 Funkce ghetta

Německo neplánovalo pouze nové uspořádání Evropy, živě se jednalo o tzv. konečném řešení židovské otázky. Vysídlení Židů, shromáždění v ghettu a následné odsunutí do koncentračních táborů, které byly zbudovány pro jediný účel, konečnou likvidaci. Vznik ghetta v Terezíně neodmyslitelně souvisí s nástupem Reinharda Heydricha⁵ na místo zastupujícího říšského protektora pro Čechy a Moravu. Po tajné poradě, která byla svolána Heydrichem 10. října 1941 na Pražský hrad a kde se také

¹ BLODIG, Vojtěch. *Www.holocaust.cz* [online]. 27. 08. 2019 [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/>

² Národně socialistická německá dělnická strana (německy: Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei), též označovaná jako nacistická strana, byla německá krajně pravicová politická strana, jež vznikla 24. února 1920

³ Německá okupace Čech, Moravy a Slezska byla vojenská okupace zbylého území české části Československa, které Německo a Polsko do té doby neobsadilo a neanektovalo, vojsky nacistického Německa. Proběhla 14. až 16. března 1939

⁴ Commonwealth, celým označením Commonwealth of Nations (v českém překladu Společenství národů) je volné sdružení Spojeného království Velké Británie a Severního Irska a jeho bývalých dominií a kolonií.

⁵ R. T. E. Heydrich (1904 - 1942) byl prominentní nacist, blízký spolupracovník Heinricha Himmlera, SS-Obergruppenführer a generál policie, šéf Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (RSHA) a Bezpečnostní služby (SD), prezident Interpolu v letech 1940–1942, v letech 1941–1942 zastupující říšský protektor Protektorátu Čechy a Morava.

mimo jiné řešila právě otázka shromáždění českých Židů, padl návrh na vybudování ghetta v bývalé pevnosti Terezín. Město disponovalo ideálními parametry pro koncentraci velkého počtu osob. Součástí byly logicky a jednoduše uspořádané ulice, velké kasárny, vnější opevnění a tzv. Malá pevnost, která byla od počátku fungování užívaná jako vězení. Na následující poradě, která se konala o týden později, padlo definitivní rozhodnutí o zřízení ghetta právě v Terezíně. Ghetto mělo mít v budoucnu ještě jednu významnou úlohu a to propagační. Když se v průběhu války začaly z okolních států a mezinárodních organizací, jako byl na příklad Červený kříž, množit dotazy na zacházení s obyvateli ghetta a na následné transporty odjíždějící na východ, měl Terezín posloužit jako ukázkové město.⁶ Město, které Hitler Židům daroval, kde funguje kulturní život, obyvatelé mohou navštěvovat koncerty a přednášky, kde pro děti funguje škola a dětské hřiště, kde jsou na hlavní třídě jsou obchody, či hudební pavilón na náměstí atd. Průběh návštěvy byl pečlivě přichystán, nemocní a staří lidé byli schováni, transporty zastaveny, na fasády domů byly připevněny falešné vývěsní štíty s nápisy banka, škola, kavárna atd. Celé ghetto vyvolávalo iluzi fungujícího židovského města. Po této návštěvě však bylo asi 19 000 Židů deportováno do Osvětimi. Vše bylo připraveno pouze pro návštěvu delegace Červeného kříže, která měla zhodnotit v jakých podmínkách obyvatelé ghetta žijí. Výsledné zprávy komise byly zdrcující, ghetto se jevilo jako vyhovující, komise se nechala dokonale oklamat.

Dne 24. listopadu 1941 dorazila do Terezína první skupina 342 mladých židovských mužů, kteří měli za úkol připravit prostory budoucího ghetta pro příjezd dalších očekávaných transportů, které následovaly od 30. listopadu 1941.⁷ Město, které původně čítalo asi 3500 obyvatel, mělo pojmout až 60 000 židovských vězňů. Do přípravy, chodu i samotné správy ghetta se musela zapojit i židovská obec v Praze. Nacisté chtěli obyvatele uklidnit a dát jim naději, že ghetto bude mít svobodnou samosprávu a Židé zde budou v bezpečí až do konce války. Tato iluze definitivně skončila s prvním transportem, který odjel z Terezína do Lodže.⁸ Nejvýstižnější jsou pro toto období Terezína tyto statistiky: „*Do terezínského ghetta bylo od listopadu 1941 do dubna 1945 deportováno na 140 000 židovských vězňů, určených za*

⁶ BLODIG, Vojtěch. PROPAGANDISTICKÁ FUNKCE TEREZÍNA. Www.holocaust.cz [online]. Památník Terezín, 2019, 27. 08. 2019 [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/propagandisticka-funkce-terezina/>

⁷ BLODIG, Vojtěch. Vznik ghetta. Www.holocaust.cz [online]. Památník Terezín, 2019, 27. 08. 2019 [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/vznik-ghetta/>

⁸ MILOTOVÁ, Jaroslava. Okupační aparát a příprava transporů do Lodže (Die Behörden der Besetzer und Vorbereitung der Transporte nach Lodz). Terezínské studie a dokumenty. in: Terezínské studie a dokumenty (Theresienstädter Studien und Dokumente), 1998, s. 42-66.

oběti „konečného řešení židovské otázky“. Mezi 20. dubnem a 6. květnem 1945 k nim přibylo ještě více než 15000 příslušníků tzv. evakuačních transportů, které z různých koncentračních táborů přivážely židovské i nežidovské vězně. Celkem tak terezínským ghettem prošlo asi 155000 mužů, žen a dětí. Na 35000 z nich našlo smrt přímo v Terezíně, dalších 83000 vězňů po deportaci z Terezína zahynulo ve vyhlazovacích táborech, v pracovních táborech a za pochodů smrti v závěru války.“⁹

⁹ BLODIG, Vojtěch. Ghetto Terezín: Bilance. Www.holocaust.cz [online]. Památník Terezín, 2019, 27. 08. 2019 [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/bilance/>

2 Freizeitgestaltung a paradox ghetta

2.1 Freizeitgestaltung

Freizeitgestaltung, neboli „Organizace volného času“ vznikla v únoru 1942 a ještě v září téhož roku byla ustanovena jako oficiální součást židovské samosprávy. Do této doby byl kulturní život v ghettu postaven do stínu illegality. Hlavním cílem organizace bylo zajistit pro umělce bezpečné prostředí, ale také naprosto základní potřeby k vykonávání umělecké profese – noty, nástroje, prostory ke cvičení i k vystupování. Toho všeho bylo v Terezíně žalostný nedostatek, vynikajících umělců naopak mnoho. Organizace však měla širší záběr, než pouze hudební dění v ghettu. Organizovala vědecké a literární přednášky, náboženské sešlosti, sportovní utkání pro mládež, nebo také zřídila knihovnu a čítárnu.

Odměnou pro vystupující umělce nebylo finanční ohodnocení, ale úleva od těžké práce, čas na přípravu vystoupení, či zvláštní přiděl jídla. To mělo v jejich situaci větší váhu, než peníze, za které si v ghettu nebylo co pořídit.

2.2 Jazz

Není překvapením, že po nástupu NSDAP k moci, přišly zákazy pro židovské umělce. Nebylo možné veřejně vystupovat, vlastnit nástroj, vyučovat nežidovské žáky, ale i hudba jako taková byla omezena. Nebylo dovoleno uvádět skladby židovských skladatelů. Židé, a jejich hudba, však nebyli jediní, kteří byli považováni za méněcenné. Jak píše M. Kuna: *„Černošské zpěvy, jazz a taneční hudba, která na něj výrazněji navazovala a z něj vycházela – to se všechno v hitlerovském Německu a v zemích jím okupovaných dostávalo postupně mimo rámec společenského dění.“*¹⁰

Za jak velký paradox tedy uznáme skutečnost, že právě v ghettu Terezín, vznikl pravidelně vystupující jazzový orchestr? Jeho zakladatelem a lídrem byl mladík, Bedřich Weiss. Společně se svým klarinetem do ghetta propašoval i velké množství jazzových aranžmá. Bylo to ještě v počátcích fungování ghetta a první soubor musel oželeť větší obsazení a patrně i žesťové nástroje, jelikož bylo nutné, vyvarovat se velkého hluku. Brzy vedle orchestru vznikl i tzv. „Jazz-Quintet-Weiss“, který pravděpodobně fungoval ve stejném obsazení ještě před válkou v Praze a zde

¹⁰ KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

v Terezíně si kladl za úkol docílit profesionálnější úrovně, než výše zmíněný orchestr, který neměl tolik příležitostí ke zkouškám atd. Weissův jazzový kvintet působil v Terezíně až do roku 1944, kdy se jeho zakladatel rozhodl připojit k transportu do Osvětimi, kterým měl být odsunut jeho otec. Oba zahynuli 4. září téhož roku.¹¹

2.3 „Ghetto-Swingers“

Vedle Weissova Quintetu vznikl v roce 1943 také druhý soubor – „Ghetto-Swingers“, a to z iniciativy Ericha Vogela. S Bedřichem Weisem začali brzy spolupracovat, a výsledný soubor brzy narostl až do třináctičlenného ansámblu ve složení: 3 housle, 2 saxofony, 3 trumpety, trombón, akordeon, kontrabas, bicí. Pokud byl k dispozici, i klavír. Velkou posilu pro soubor byl na jaře 1944 příchod významné jazzové osobnosti, holandského klavíristy Martina Romana, který postupem času převzal vedení souboru. Weiss zde působil jako aranžér a především sólista. Jeho vzorem byl slavný Benny Goodman. Nejslavnější Weissovou úpravou byla parafráze melodií z dětské opery Brundibár z pera Hanse Krásky. Brzy se stala populární po celém Terezíně. Soubor sehrál i trpkou roli v nacistickém propagačním plánu. Během návštěvy komise Mezinárodního červeného kříže vystupovali v pro tento účel zbudovaném hudebním pavilónu na náměstí a nesměli chybět ani při natáčení propagačního filmu „Vůdce daroval Židům město“.

2.4 Otto Sattler a Kurt Meyer

Otto Sattler, narozen 5. 5. 1906 v Písku, byl studentem hry na housle ve třídě prof. Jindřicha Felda. Proslul svou geniální pamětí. V hlavě nosil stovky známých melodií z oper, operet a populární hudby a na vyžádání dokázal každou zahrát a posléze na ně improvizovat. Hrál společně s akordeonistou a klavíristou Kurtem Meyerem a Maxem Löffelholzem. Do Terezína byl transportován v roce 1942 a ihned byl osloven aby začal koncertovat. Jeho pověst barového génia ho předešla až na toto místo. Koncerty Sattlera s Meyerem byly nezapomenutelným zážitkem, neváhali zahrát kdekoliv, kde bylo požádání, na půdách, ve sklepích, nebo v lazaretu. Po zřízení tzv. „kavárny“ se jejich vystoupení pravidelně konala zde. *„Takřka denně od 16.00 hodin (a někdy i dlouho do noci) zde hrávali pásma melodií od lidových písní nejrůznějších národů přes taneční písně a skladby světového populárního repertoáru až ke směrům z různých operet a oper. Lidé jim naslouchali vděčně, někdy i se slzami v očích, podle*

¹¹ KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

*toho, jak silné emoce v nich ta která melodie vyvolávala.*¹² Veškerý svůj repertoár uváděli z paměti, jejich paměť byla takřka bezchybná. Největším paradoxem však bylo, že ani zde jejich hra nepodléhala žádné cenzuře. Hráli americké „evergreeny“¹³, ale především židovské písně, které byly všude jinde zakázány. Sattler i Mayer patřili mezi chráněné vězně, až do září roku 1944 se nemuseli obávat transportů na východ. 28. září byl však deportován Sattler do Osvětimi a o pár dní později postihl stejný osud i jeho spoluhráče. Jen neuvěřitelnou náhodou oba přežili cestu i selekci, a to právě proto, že je jejich pověst geniálních muzikantů a bavičů předešla až do Osvětimi. Zde už nehráli pro své spoluvězně a přátelé, život si vykoupili celodenním a často celonočním vyhráváním pro přítomné dozorce a vojáky SS¹⁴. Oba dva nakonec přežili. Po transportech z důvodu likvidace Osvětimi, je čekaly další tábory, namáhavé pochody a nelidské podmínky. Jako jedni z mála se ale vrátili a mohli podat svědectví. Otto Sattler zemřel 12. 11. 1990 v Praze.¹⁵

¹² KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

¹³ stará, stále populární a oblíbená písnička

¹⁴ Schutz-Staffel - Zkratka označení elitních bojových jednotek nacistického Německa. V překladu: ochranný oddíl.

¹⁵ Dostupné z: https://katalog.cbvk.cz/arl-cbvk/cs/detail-cbvk_us_auth-m0142318-Sattler-Otto-19061990/

3 Komorní a orchestrální soubory

Většina komorních souborů, které v Terezíně působily, přišly do ghetta už víceméně zformovány. V Protektorátu již nějakou dobu platila omezení pro židovské hudebníky, například zákaz vlastnění hudebních nástrojů a veřejné vystupování, museli se spokojit s velice omezeným prostorem pro své působení. Koncerty probíhaly v domácnostech jednotlivých hudebníků, či mecenášů. Vznikaly soubory čistě z židovských umělců.

3.1 Smyčcová kvarteta

Prvním významným souborem bylo Ledečovo kvarteto. Primárius byl Egon Ledeč, druhý koncertní mistr České filharmonie, zkušený orchestrální i komorní hráč, žák Otakara Ševčíka a Jaroslava Kociana. Vlastnil mistrovský nástroj Nicolý Gaglianiho.¹⁶ V Terezíně byli i jeho dřívější spoluhráči, violista a violoncellista, bratři Khonovi. Hned po příjezdu do ghetta, Egon usiloval o obnovení kvartetní hry, jako sekundistu přibrali zdatného amatéra Schneidra, kterého přibližně po půl roce vystřídal Julius Swertka, člen fenomenálního Rosého kvarteta z Vídně. Jejich první veřejná vystoupení nebyla koncipována jako opravdový koncert s uceleným programem, šlo spíše o prezentaci ve formě veřejné zkoušky, kde si kvartet přehrával známá, již nacvičená díla, nebo naopak hrál tzv. „přímo z listu“. Zazněl Mozart, Beethoven, Haydn či Dvořák. Po uvolnění počátečních restrikcí, začalo kvarteto koncertovat na půdě ghetta pravidelně. Obsazení se v průběhu let několikrát změnilo. Egon však stále setrval na pozici primária. Mimo této aktivity se věnoval i sólovému koncertování. Žádný ze členů kvarteta se po deportování z Terezína do koncentračních táborů nedožil konce války.¹⁷

Druhým významným souborem byl tzv. Terezínský kvartet. V jeho čele stanul talentovaný mladý houslista Karel Frölich, absolvent pražské konzervatoře a mistrovské školy ve třídě prof. Jindřicha Felda, sekundistou byl Jindřich Taussig, violistou Romuald Süssmann a na violoncello hrál Friedrich Mark. Všichni tito mladí interpreti prokazovali velké nadání, ale především značnou píli a odhodlání. Jeden ze zkušených hudebníků a skladatelů a častý kritik kulturního dění v Terezíně, Viktor Ullmann, předpovídal tomuto kvartetu úspěšnou budoucnost a společně s Karlem

¹⁶ Dostupné z:

https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=2215

¹⁷ Dostupné z: KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

Ančerlem či Gideonem Kleinem s kvartetem spolupracoval a předával mladým hudebníkům cenné a žádané rady. Díla, která měl Terezínský kvartet v repertoáru, byla četná a velmi náročná. „*Při svých koncertech v Terezíně kvarteto interpretovalo nejčastěji Mozartův smyčcový kvartet D dur, Beethovenův smyčcový kvartet c moll op. 18, Brahmsův Smyčcový kvartet B dur, Sukovu Meditaci na svatováclavský chorál i Čajkovského slavné Andante ze Smyčcového kvartetu D dur, konečně i dvě novinky – Variace na vlastní téma pro smyčcový kvartet od Hanse Krásky z let 1935-36, jejichž premiéra se uskutečnila teprve zde, v Terezíně, a Fantazii a fugu od Gideona Kleina, dílo vzniklé na sklonku roku 1942 v Terezíně a zde také poprvé interpretované.*“

¹⁸Každý z členů působil i v dalších komorních seskupení. Například Karel Frölich se stal koncertním mistrem Ančerlova orchestru a působil v tzv. Městské hudbě.

3.2 Klavírní Tria

Jelikož se v ghettu nacházeli přední klavíristé své doby, vznikla zde i komorní seskupení s klavírem, klavírní tria či kvartety, a to jak pro dlouhodobější spolupráci, tak pro jeden určitý koncertní program. Jedním z památných počinů v tomto duchu byl tzv. Mozartův večer, pořádaný k výročí 150. let od jeho úmrtí. Hlavní protagonistkou byla klavíristka Juliette Arányiová. Nejprve zaznělo Mozartovo klavírní trio Es dur, společně s K. Frölichem a prof. M. Snijdersem, poté Mozartova Klavírní sonáta F dur a na závěr Mozartův Klavírní kvartet g moll, ke kterému výše uvedení umělci přizvali ještě violistu Mauritse Snijderse. (zdroj)

Do povědomí se také silně zapsalo klavírní trio ve složení Gideon Klein (klavír), Pavel Kling (housle) a Friedrich Mark (violoncello). Zachoval se program jednoho koncertu: Beethovenovo Klavírní trio op. 70, č. 2 a Brahmsovo trio H dur, op. 8. Obě díla jsou vrcholem triové literatury, což naznačuje nespornou výši kvalit zmíněných interpretů, ale zároveň i vysokou úroveň a rozmanitost kulturního dění v Terezíně.¹⁹

3.3 Terezínské orchestry

Po ustanovení Freizeitgestaltungu a legalizování kulturního dění v Terezíně, vznikají první orchestrální tělesa. Zásadním problémem však byl nedostatek nástrojů. Vypráví se příběhy, jak si někteří vězni ve svých osobních věcech propašovali do ghetta klarinet, či housle. Jedna taková legenda vypráví i o vězni, který ve svém batohu

¹⁸ KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

¹⁹ PEDUZZI, L. *O hudbě v Terezínském ghettu*. Brno: Barrister & Principal, 1999, 117 s.

propašoval rozložené violoncello i s kličem na opětovné slepení. To však potřeby muzikantů v Terezíně nemohlo ani zdaleka uspokojit. Koncem roku se židovské samosprávě podařilo navázat spolupráci s ústřednou pro židovské vystěhovalce v Praze a do ghetta se zajistit tolik potřebné nástroje.²⁰

Jedním z prvních orchestrů v Terezíně byl soubor Carla S. Taubeho. Soubor byl složen převážně ze smyčcových nástrojů, v čele s koncertním mistrem, Karlem Frölichem a akordeonů, které měly nahradit dechové nástroje. Soubor vznikl především z důvodu provedení Taubeho „Terezínské“ symfonie, která byla dokončena v ghettu a měla značně protifašistické programní prvky, jako slovanské a židovské melodie nebo parodii na motiv hymny „Deutschland, Deutschland über alles“.

Dalším z orchestrů, byl soubor Karla Ančerla, který do ghetta dorazil v roce 1942, ale do hudebního dění se zapojil až později. Neměl tolik štěstí, aby se dostal do jedné ze skupin, která se starala o kulturní dění. V průběhu celého pobytu v Terezíně musel pracovat jako pomocná síla v kuchyni. Na hudební vyžití mu tedy zbývaly omezené síly a čas po celodenní namáhavé práci. Karel Ančerl byl žákem Václava Talicha, působil v mnichovské opeře, Osvobozeném divadle či orchestru pražského rozhlasu. Obsazení Ančerlova orchestru se během jeho působení značně měnilo, podle záznamu Gideona Kleina, čítal orchestr až 36 hudebníků.²¹ Mezi členy souboru byli profesionálové a vyspělí amatéři. Koncertním mistrem byl pravděpodobně také Karel Frölich, na druhé židli potom usedl Egon Ledec. Na prvním koncertě zaznělo Händelovo Concerto grosso in F, Bachův Koncert pro housle a orchestr E dur a Mozartova „Malá noční hudba“. Tento program byl několikrát opakován, zároveň však již soubor nacvičoval další repertoár, tentokrát ryze český: Pavel Haas – Studie pro smyčcové nástroje, Josef Suk – Meditace na staročeský chorál „Svatý Václave“, Antonín Dvořák – Serenáda E dur pro smyčcové nástroje. První ze skladeb byla napsána přímo v Terezíně, právě pro Ančerlův orchestr. Premiéra díla však byla opět zneužita táborovou propagandou. Sám Ančerl vzpomínal: *„Když jsme byli se zkouškami na tento program hotovi, přišel rozkaz, abychom koncert dávali v tzv. „Kaffeehaus“. Překvapení a netušíce nic dobrého byli jsme vypuštěni do sálu vyzdobeného květinami. Všem hudebníkům byly propůjčeny černé obleky. Můj dirigentský stupínek byl orámovaný květinami v květináčích, aby nebyly vidět mé dřeváky. Brzy se také objevil vysoký oficiální návštěvník v SS uniformě a kontroloval,*

²⁰ Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/kultura/>

²¹ Dostupné z: PEDUZZI, L. O hudbě v Terezínském ghettu. Brno: Barrister & Principal, 1999, 117 s.

zda všechno klape. Byl jsem vyzván, abych představil Pavla Haase po premiéře jeho díla neviditelnému, jásajícímu publiku. Tato fraška byla nafilmována, aby se vnějšímu světu ukázaly ideální podmínky našeho života v ghettu. Příštího dne se konal normální koncert našeho druhého programu a po dvou dalších dnech, v říjnu 1944, jsme byli všichni s 2500 jinými obyvateli ghetta odtransportováni do Osvětimi. Tím skončila krátká historie terezínského orchestru.²²

²² KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

4 Sólová hudba

Se sólovým programem zde vystupovalo několik výjimečných umělců, speciálně pro klavíristy byla příprava na koncert velmi složitá, klavírů bylo v ghettu jen velmi málo, často ve velmi špatném stavu, a muzikantů mnoho. Mít pro sebe kvalitní nástroj na cvičení alespoň půl hodiny denně, byla velká výsada. I v těchto podmínkách se v Terezíně dal zaslechnout klavírní recitál, který by nejspíše bez problémů obstál na leckterém světovém pódiu.

Jedním z největších zjevů byla Alice Herzová-Sommerová. V jejím podání mohli na příklad obyvatelé ghetta slyšet za jeden jediný večer všech 24 Chopinových koncertních etud. Výkon tak fyzicky i psychicky náročný, že se do této výzvy dodnes pustilo jen několik nejlepších světových klavíristů. Často také uváděla Beethovenovy sonáty: Sonátu f moll op. 57, Sonátu D dur op. 10 a Sonátu Es dur op. 81, Bachovu Partitu B dur, nebo Smetanovy České tance. Jako jedna z mála se Alice společně se svým synem Stephanem dožila konce války.²³

Rekordmankou v počtu samostatných koncertů byla klavíristka Reneé Gaertnerová-Geiringerová, uspořádala jich 32. V repertoáru měla Italský koncert J. S. Bacha, Lisztovy úpravy Paganiniho etud, Chopinovy „Mazurky“ a Scherzo B moll, nebo Franckovo Preludium, chorál a fuga.²⁴

Karel Frölich, primáři Terezínského kvarteta, se také často představoval jako sólista. V repertoáru měl koncert A. Vivaldiho, J. S. Bacha, Tartiniho, Mozarta, nebo Antonína Dvořáka. Mimo jiné uváděl sonáty Leclaira, Tartiniho, Mozarta, Beethovena a Francka, nebo různé části z Bachových Sonát a Partit. Vystupoval i v dalších komorních a orchestrálních tělesech, mimo jiné doprovázel Krásovu dětskou operu „Brundibár“. Byl donucen k účasti na propagačním filmu „Der Führer schenkt den Juden eine Stadt“.²⁵ Krátce po konci natáčení, byl deportován do Osvětimi. Posléze jeho cesta pokračovala do tábora Buchenwald, kde se dočkal osvobození americkou armádou. Po návratu do Prahy se stal koncertním mistrem orchestru velké opery a získal studijní stipendium francouzské vlády. Ve Francii potkal svoji budoucí ženu, pianistku, Françoise Dupu. Společně koncertovali ve Francii a Belgii. Po svatbě se rozhodli odstěhovat do USA. O

²³ Dostupné z: MULLER, M., PIECHOCKI, R. A Garden of Eden in Hell: the Life of Alice HerzSommer. London: Pan Macmillan, 2007, 341s

²⁴ Dostupné z: KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

²⁵ Vůdce daroval Židům město

tom, co prožil během druhé světové války, promluvil Frölich až v 70. letech. Do Československa se už po odchodu do USA nepodíval, a to ani když orchestr, ve kterém v New Yorku hrál, podnikal turné po Evropě. Zemřel 8. prosince 1994 a je pohřbený v New Yorku. O svém životě v Terezíně se rozmluvil se svým přítelem, který psal knihu o hudbě v Terezíně, Jožou Karasem: *„Přijel transport s tisícem lidí a tisíc lidí odjíždělo. Dívali jsme se na to a říkali si: Jsme v Terezíně, jsme v koncentračním táboře, a i když máme příležitost zde hrát a cvičit, hrát pro obecenstvo – pojem ‚obecenstvo‘ je poněkud relativní, je to nicméně velmi nenormální a není to úplná realita. Je to nenormální stav. Hrál jsem pro mrtvé obecenstvo,*“²⁶

²⁶ POLÁČEK, Michal. Houslista přežil holokaust díky hudbě, smrt čekala jeho obecenstvo. I dnes.cz [online]. 11. 4. 2019 [cit. 2021-4-25]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/olomouc/zpravy/olomouc-holokaust-houslista-virtuos-karel-frohlich-okupace-terezin.A171216_371189_olomouc-zpravy_stk

5 Operní scéna

Operní produkce v Terezíně byla nebývale bohatá a rozsáhlá a na dané poměry vysoce profesionální. Je nutné podotknout, že při plánování a nastudování děl, které zde během války zazněly, museli protagonisté počítat s nedostatkem notového materiálu, materiálu na kostýmy a kulisy, ale i s neustále se měnícím obsazením sborů a jednotlivých sólistů. Přestože byli někteří umělci „chráněni“, transporty na východ odjížděly neustále. Je tedy vskutku úctyhodné, že tu zazněly tituly jako Mozartova „Figarova svatba“ či „Kouzelná flétna“, Smetanova „Hubička“ a „Prodaná nevěsta“, nebo Bizetova „Carmen“.²⁷

5.1 Prodaná nevěsta a další české tituly

Smetanova Prodaná nevěsta byla první operou, která za zdmi Terezína zazněla. Nastudována byla sice pouze v koncertním provedení, bez kulis a kostýmů a s doprovodem klavíru, přesto však sklidila velký úspěch a ohlas. *„Prodaná nevěsta vyznívala jako symbol životního optimismu, terezínští lidé ji chápali jako oslavu života a jeho kladů. Bylo v ní poučení, které slyšet a vnímat, třebaže je známé, bylo milé: jen lidská vůle dokáže odolávat nástrahám, které vnější svět staví do cesty druhým lidem. Ať tomu bylo jakkoliv, tato opera vyhovovala mentalitě vězňených lidí, lidem bez domova a životní perspektivy, neboť působila jako lék na duši vězně.“*²⁸ Nastudování právě toho titulu vypovídá o tom, jak silně byli Židé, kteří přicházeli z českých zemí s českou kulturou a jejím prostředím spjati.

Hlavním protagonistou, který Prodanou nevěstu v Terezíně nastudoval, doprovázel na klavír a sám ji také dirigoval, byl Rafael Schächter. Hru na klavír studoval u Viléma Kurze a později u Karla Hoffmeistera, skladbu u Jaroslava Kvapila a Rudolfa Karla a dirigování ve třídě Pavla Dědečka.²⁹ Do Terezína přijel v jednom z prvních transportů 30. listopadu 1941. Na studium rozsáhlejších děl v těch prvních týdnech nebyl prostor, i tak se ale Schächter hned pustil do práce a spolu se svými kolegy v mužských ubikacích nastudoval několik českých lidových písní (Už mně koně vyvádějí, Na tých našich lukách), které pro něj do vícehlasu upravoval přítel, Gideon Klein. Později začal

²⁷ Dostupné z: PEDUZZI, L. O hudbě v Terezínském ghettu. Brno: Barrister & Principal, 1999, 117 s.

²⁸ KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

²⁹ Dostupné z:

https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=7655

pracovat se ženským sborem. Prakticky hned po uvolnění zákazu návštěv mezi jednotlivými kasárnami, uvažoval o spojení mužského a ženského sboru na sbor smíšený a hledal vhodnější prostor, který nakonec našel ve sklepní místnosti domu L 410, kde měl k dispozici i harmonium. Ve chvíli, kdy se do Terezína podařilo dostat klavírní výtah Prodané nevěsty, začal Schächter se studiem sborů. I přesto, že většina zpěváků byli amatéři, postupovala práce velmi rychle. Ve chvíli, kdy bylo možné uznat, že je reálné sbory před publikem provést, začal Schächter uvažovat o angažování sólistů a koncertním provedením celé opery. Premiéra proběhla 25. listopadu 1942 v tělocvičně staré školy. Bylo plno, lidé seděli i v uličkách. Průvodního slova a představení děje a významu opery se ujal Gideon Klein. Premiéra měla nebývalý úspěch a následovalo přibližně 35 repríz. V představení účinkovali např. Ada Schwarzová-Kleinová z Nového německého divadla v Praze, Walter Windholz z brněnských pódíí, Heda Grabová-Kermayerová, Bedřich Borges nebo Josefa Klinkeová. Dochované reakce obyvatel ghetta jsou vše vypovídající:

„Jestli mám mluvit o dojmu, který vyvolalo toto první představení, tak musím říct, že dojem byl mnohem hlubší, než může mít člověk v civilním životě třeba ze sebelepšího představení. I kdyby zpívali světoznámí umělci, ten vnitřní dojem nemůže být nikdy takový jako tenkrát, když sbor začal, Proč bychom se netěšili.“³⁰

„Tělocvična v L 417 byla zaplněna do posledního místečka. Posadila jsem se poblíž piana. Slyšela jsem „Prodanou nevěstu“ předtím třikrát v Praze, ale nikdy nebyla tak krásná, tak poutavá, jako tady, V Terezíně.“³¹

„Nádherná koncertní představení, Prodané nevěsty, byla pro četné Čechoslováky rovna slavnostní modlitbě. Když zazněly slavnostní melodie, plné života, řinuly se jim po tvářích slzy.“³²

5.2 Hubička

Po nesporném úspěchu, které v Terezíně zaznamenalo uvedení „Prodané nevěsty“, bylo nasnadě navázat na Smetanovu tvorbu. Kromě velkého sborového koncertu, kde se uváděla Smetanova díla, včetně kantáty „Česká píseň“, se Schächter pustil

³⁰ Srov. Výpověď Bedřicha Borgese z roku 1986, býv. Archiv SPB v Praze, zaznamenala Ludmila Vrkočová.

³¹ Podle svědectví Zuzany Růžičkové zaznamenala Ludmila Vrkočová, rkp. Archiv býv. Svazu protifašistických vězňů v Praze. Dostupné z: KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

³² Srov. UTITZ, E. *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1947, st. 23

do nácvičku opery „Hubička“. Koncertní provedení této opery mělo v Terezíně premiéru 20. července 1943 a mělo nejméně patnáct repríz.³³ Představení řídil od klavíru sám Schächter.

5.3 Brundibár

Autory této dětské opery byli skladatel Hans Krása a spisovatel Adolf Hoffmeister, který složil libreto. Opera byla napsána v roce 1938 a poprvé nastudována v roce 1941 ještě v Praze, jako narozeninový dar pro ředitele pražského sirotčince, Mořice Freudenfelda.³⁴ S nastudováním v pražském sirotčinci začal Rafael Schächter, po jeho odchodu do Terezína se práce ujal ředitelův syn Rudolf, režie, návrhu scény a kostýmů František Zelenka. Uvádění díla pro veřejnost, bylo nebezpečné, takováto činnost byla pro židovské děti a jejich pedagogy zapovězena, přesto dílo nacvičili a nejméně dvakrát v sirotčinci provedli. Hudební doprovod zajišťovali tři instrumentalisté v obsazení: klavír, bicí a housle. Autor tato provedení shlédnout nemohl, jelikož byl 10. srpna 1942 odsunut do Terezína. Podle jeho vlastních poznámek, ve kterých hodnotil práci s dětmi v pražském sirotčinci, pravděpodobně ani nevěděl, že premiéra v Praze proběhla. Předpokládal, že uvedení by bylo v momentální situaci příliš nebezpečné.³⁵

V polovině roku 1943 dorazily do Osvětimi transporty židovských dětí z Prahy, včetně dětí ze sirotčince M. Freudenfelda. Bylo potřeba děti zabavit a povzbudit, znovunastudování opery se tedy jevilo jako velmi příhodné, na rozdíl od Prahy bylo paradoxně v Terezíně její uvádění již legální. Zkoušení a práce s dětmi se opět ujal R. Schächter a R. Freudenfeld, zkoušky probíhaly v bloku L 417 u starého harmonia, pouze z klavírního výtahu. V opeře vystupují sólové party Pepička, Aničky, personifikovaných zvířátek a flašinetáře, významnou úlohu má i sbor, který často posouvá děj kupředu. Děj je plný jasně definovaného boje dobra proti zlu, kde dobro jako v každé správné pohádce vítězí. Konec, který každé dítě v Terezíně potřebovalo slyšet. *„Aninka a Pepíček mají nemocnou maminku, která ke svému uzdravení potřebuje mléko. Děti nemají peníze. Jak je získat je napadne, když uvidí na trhu flašinetáře Brundibára, který si vydělává peníze hraním. Brundibár je však zlý a děti překřičí. V noci přijdou zoufalým dětem na pomoc zvířátka z plakátů a druhý den*

³³ Dostupné z: KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

³⁴ ŠTĚPKOVÁ, Tereza. *Brundibár (1943)*. *Wwww.holocaust.cz* [online]. Institut Tereziánské iniciativy [cit. 2021-4-25]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/kultura/brundibar-1943/>

³⁵ Dostupné z: KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

*pomohou dětem přezpívat flašinetáře. Děti dostanou peníze, ale padouch Brundibár jim jejich výdělek sebere. Děti jej nakonec najdou a dostanou zpět, co jim patří.*³⁶

Realizace tohoto díla v Terezíně byla významným činem především pro děti, vytržené ze svého normálního prostředí a dětského světa, oddělené od svých přátel a často i rodin. Po všech restrikcích a zákazech najednou mohly stát na pódiu a hrát pro diváky skutečné představení, příběh, do kterého se mohly plně vžít, který jim byl doslova ušit na míru. Zlo vtělené do postavy Brundibára pro ně nemuselo být nijak abstraktní, potkávaly se s ním každý den, byly jím obklopeny na každém kroku. Boj o získání mléka pro nemocnou maminku, byla pro děti každodenní realita hladu a strádání. *“Poslední verše, jak je napsal Hoffmeister a původně zkomponoval Krása: „Kdo má tolik rád maminku s tatínkem a naši rodnou zem, je náš kamarád a smí si s námi hrát,“ změnil básník Erik A. Saudek ve verše, „Kdo má právo rád a při něm obstojí a nic se nebojí...“ jimž i sirotkové - v Praze i Terezíně rozuměli. Důležité však bylo, že neporažená víra ve spravedlnost byla tímto závěrem vystupňována.*³⁷ Finále opery se stalo pomyslnou terezínskou hymnou.³⁸ Opera měla nevídaný úspěch a v Terezíně proběhlo přibližně 55 repríz. Pro sólové party byly vybrány především děti, které se osvědčily již při představení v Praze. V roli Pepíčka vystupoval Pint'a Muhlstein, v roli Aničky Gréta Hofmeisterová, psa představoval Zdeněk Orest, kocourka Eva Steinová a vrabce šestiletý Stephan Sommer. Role flašinetáře se ujal Jan Treichlinger. Premiéra v Terezíně se uskutečnila 23. září 1943. Na výpravě se opět podílel František Zelenka a choreografie se ujala Kamila Rosenbaumová. Když Hans Krása viděl, jaký zájem a nadšené ohlasy opera vyvolala, rozhodl se pro novou instrumentaci doprovodu. Jelikož musel brát ohledy na možnosti muzikantů a především nástrojů, které byly v ghettu k dispozici, bylo obsazení orchestru poněkud netradiční: čtvery housle, violoncello, kontrabas, flétna, klarinet, trubka, kytara, akordeon, piano a bicí.

I přesto, že měl Brundibár pro obyvatele ghetta jasně protifašistické vyznění, bylo i toto dětské představení fašistickým režim zneužito k propagandě. *Na jaře 1944 se terezínské ghetto chystalo na návštěvu komise Mezinárodního červeného kříže, která měla zhodnotit jeho funkci „vzorového“ ghetta, které „vůdce daroval Židům“. Brundibár byl vybrán jako představení, které se komisi předvede. Představení se přestěhovalo*

³⁶ ŠTĚPKOVÁ, Tereza. Brundibár (1943). *Www.holocaust.cz* [online]. Institut Terezínské iniciativy [cit. 2021-4-25]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/kultura/brundibar-1943/>

³⁷ Dostupné z: KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

³⁸ Dostupné z: ŠTĚPKOVÁ, Tereza. Brundibár (1943). *Www.holocaust.cz* [online]. Institut Terezínské iniciativy [cit. 2021-4-25]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/kultura/brundibar-1943/>

do velké sokolovny mimo ghetto, architekt Zelenka, který vytvořil podobnou scénu jako v Praze, dostal materiál na vylepšení kulis a kostýmů - zkrášlení Brundibára se muselo stihnout přes noc. Závěrečné scény Brundibára se ještě v létě 1944 natočily pro propagandistický film *Theresienstadt* (známějším pod názvem *Vůdce daroval Židům město*).³⁹

5.4 Verdiho „Rekviem“

K velmi pozoruhodným dramaturgickým počínům patřilo nastudování Verdiho „Rekviem“⁴⁰. Tak jako vězni v Terezíně vyjadřovali sounáležitost s českou kulturou uvedením „Prodané nevěsty“, mělo být uvedení Verdiho vyjádřením spojení s evropskou kulturní tradicí, bez ohledu propojení díla s židovskou či křesťanskou náboženskou orientací. Hlavním protagonistou byl opět Rafael Schächter. Tentokrát se ale nesetkal s podporou napříč celým ghettom. *„Pro četné stoupence pravověrného židovského náboženství i příznivce národně disimilačních tendencí, kteří spatřovali východiska ze situace, v níž se ocitli, ve vybudování samostatného židovského státu, byl umělecký čin Rafaela Schächtera nepochopitelný, dokonce odsouzeníhodný. Vždyť přece – podle těchto hlasů – měla světová hudební literatura k dispozici dosti oratorních děl se židovskými náměty.“*⁴¹ Těmto tendencím nijak nepomáhal fakt, že se v terezínské knihovně nacházel notový materiál na Händelova oratoria „Král Salomo“, „Juda Makabejský“, nebo „Israel v Egyptě“.⁴² Většina lidí ale záměr pochopila a s nadšením sledovali Schächterovo snažení. Jeho práce byla však velmi složitá. „Rekviem“ se muselo několikrát znovu nastudovat, jelikož z ghetta neustále odjížděly transporty, které se vztahovaly i na členy sboru.

Premiéra pravděpodobně proběhla na začátku září 1943, těsně před odjezdem transportu do tzv. rodinného tábora v Osvětimi, ve kterém odjela i většina smíšeného sboru. Nácvi se však brzy rozběhl znovu. V ghettu bylo stále dost lidí toužících po jakémkoliv rozptýlení od tvrdé práce a věčného strachu. I obsazení sboru pro druhé provedení se díky neustálým transportům na východ rozpadlo. Z původního stopadesátičlenného sboru se pro třetí nastudování Schächterovi podařilo sehnat pouze šedesát zpěváku. Během plánované návštěvy komise Mezinárodního červeného kříže, dostal Schächter příkaz, aby předvedl „Rekviem“ před zahraničními

³⁹ ŠTĚPKOVÁ, Tereza. Brundibár (1943). *Wwww.holocaust.cz* [online]. Institut Terezínské iniciativy [cit. 2021-4-25]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/kultura/brundibar-1943/>

⁴⁰ česky zádušní mše nebo mše za zemřelé

⁴¹ KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

⁴² Dostupné z: KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

hosty a nacistickými důstojníky. Brzy po tomto provedení byl celý sbor i s dirigentem odvečen do Osvětimi. Sám Schächter zemřel při pochodu smrti po evakuaci osvětimských táborů.⁴³

⁴³ Dostupné z:

https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=7655

6 Terezínští skladatelé

6.1 Viktor Ullmann

Viktor Ullmann, narozen 1. ledna 1899 v Těšíně, byl žákem Arnolda Schönberga a Aloise Háby. Byl to muž obdařen všestranným nadáním. Věnoval se skládání, ale také korepetování, dirigování a byl to vyhledávaný hudební kritik. Když se situace v Evropě začala dramatizovat, snažil se společně se svoji rodinou přesunout do Švýcarska, či USA, nakonec se mu před transportem podařilo ochránit aspoň dvě své děti, které díky siru N. Wintonovi odjely do Anglie.⁴⁴

Do Terezína byl deportován 8. září 1942 a po odpracování sto dnů těžké manuální práce, které se nevyhnul žádný nově příchozí muž jeho věku, byl zaměstnán ve Freizeitgestaltungu, jako organizátor a hudební kritik. Nová situace, ve které se ocitl mu paradoxně přinesla více času na skládání. Během dvou let napsal Ullmann v Terezíně více než 20 nových skladeb, pouze čtyři zůstaly nedokončeny. Až zde si uvědomil své židovství a to se také promítlo do jeho tvorby. Vytvořil zde například „Tři ženské sbory“ na hebrejské texty (1. Horra, 2. Halleluja, 3. Hedad nedad Gina), „Tři ženské sbory“ v jidiš (1. Jome, mome spil mir, 2. Du solst nischt gejn, 3. Du mejdele, du schejns), nebo dvě skladby pro „smíšený sbor“ (Eliahu hanawi a Ann olin), podobně rozsáhlá je jeho písňová tvorba, ve které čerpá z německých a francouzských textů a textů v jidiš. Mezi jeho první instrumentální díla, která vznikly v ghettu, řadíme smyčcový kvartet č. 3 a jeho tři klavírní sonáty.⁴⁵

Patrně nejvýznamnějším dílem, které Ullmann v Terezíně složil, zůstává opera „Císař Atlantidy“. Byla složena na text básníka, malíře a Ullmannova spoluvězně, Petra Kleina.

Ohledně děje opery píše M. Kuna: *„Námět díla je revoluční, v lecčems připomínající aktuální drama Karla Čapka „Bílá Nemoc“, nebo hru O'Neillů „Der Welt“. Císař Atlantidy Overall (jak vtipně je jeho jméno odvozeno od německého überall nebo über alles) je ve své zemi tyranem, své bohatství i moc nad lidmi hodlá rozšiřovat „velkou, požehnanou válkou proti všem“. Perzonalizované Smrti nařizuje, aby kosila nepřátelské vojáky, ale Smrt odmítá. Nikdo bez ní nemůže zemřít. Přirozené umírání ve stáří a*

⁴⁴ Dostupné z:

https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=4459

⁴⁵ Dostupné z: KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

*svévolné zabíjení válkou a popravami jsou právě tak nemožné jako osvobozující konec života po nemocech nebo epidemiích. Celé císařství je ochromeno, vzniká chaos. Císař je vyděšen. Prosí Smrt, aby začala opět pracovat, ale všechno je marné. Je to nesmyslná vize věčného života, jež na tomto světě nemá opodstatnění. Nakonec Smrt přece jenom vyhoví prosbám císaře a souhlasí, ale s podmínkou, že první obětí bude sám císař.*⁴⁶ Námět, který beze všech pochyb, vyjadřoval odpor proti nesmyslné válce a tyranii.

Opera je psána pro 7 sólistů a komorní orchestr v pozoruhodném složení: flétna, hoboj, klarinet, dvoje housle, viola, violoncello, kontrabas, trubka, altový saxofon, tenorové banjo, cembalo a bicí nástroje. V roce 1944 proběhly v Terezíně přípravy na uvedení tohoto díla, nakonec k němu však nedošlo. Přesný důvod není znám, tradují se dva pravděpodobné důvody, a to že byli všichni muzikanti, kteří se na přípravách podíleli odvečeni do transportů ještě dříve, než premiéra mohla proběhnout. Nebo druhý, naprosto pochopitelný důvod, námět byl natolik provokativní, že bylo nebezpečné dílo uvádět.

Poslední dílo, které Ullmann v Terezíně napsal, byl melodramatický cyklus „Die Weise von Liebe und Tod des Cornets Christoph Rilke“⁴⁷. Dvanáct skladeb pro recitátora a klavír, kde reflektoval smrt svého blízkého přítele, skladatele Sigmunda Schula, která ho hluboce zasáhla.

16. října byl Viktor Ullmann i se svou ženou deportován do Osvětimi, kde byl o dva dny později zavražděn v plynové komoře. Před svým odjezdem do Osvětimi požádal svého přítele Emila Utitze, aby u sebe uschoval skladby, které v Terezíně napsal a v případě, že by se již do Terezína nevrátil, předal pozůstalost H. G. Adlerovi. Tato skutečnost naznačuje, že si plně uvědomoval nebezpečí, které bylo s transporty na východ spojené a díky tomu, se nám jeho dílo zachovalo.

6.2 Hans Krása

Dalším významným skladatelem, vězněným v Terezíně byl Hans Krása. Narodil se 30. listopadu 1899 v Praze. Studoval skladbu u Alexandra Zemlinského na Německé hudební akademii v Praze a později v Paříži u Alberta Roussela.⁴⁸ Jeho dílo před

⁴⁶ Dostupné z: KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje*. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, st. 208

⁴⁷ Píseň o lásce a smrti korneta Kryštofa Rilkeho

⁴⁸ Dostupné z:

https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=694

odjezdem do ghetta není příliš rozsáhlé, komponoval zřídka a podstatnou část svého času věnoval výuce svých žáků a šachovým partiím. Do Terezína byl transportován 10. 8. 1942 a velmi brzy se stal členem Freizeitgestaltungu. Působil zde jako klavírní korepetitor, psal kritiky, ale především se po velkém úspěchu své opery „Brundibár“ (viz. Kapitola – Operní scéna) opět pustil do komponování.

V návaznosti na spolupráci s Adolfem Hoffmeisterem napsal „Tři písně“ pro baryton, klarinet, violu a violoncello. Jde o zhudebnění poezie Arthura Rimbauda v překladech Vítězslava Nezvala. (1. Čtyřverší, 2. Vzrušení, 3. Přátelé) Jako další dílo z jeho pera vznikla v Terezíně Ouvertura pro komorní orchestr a počátkem roku 1944 také jednověté smyčcové trio pro Karla Frölicha, Romualda Süssmanna a Friedricha Marka. Passacagliu a fugu, kterou pro Frölichovo smyčcové trio dokončil 7. srpna 1944, už si na živo nevyslechl. „*Je to dílo mimořádně působivé, třebaže v Terezíně již provedeno nebylo. Transporty, které koncem září a v říjnu roku 1944 odvážely všechny umělce z Terezína, neumožnily, aby se dílo rozeznělo v tomto prostředí. Svoboda byla blízko, ale pro většinu z nich, i Hanse Krásu, zůstala nedosažitelná.*“⁴⁹ 16. 10. 1944 byl transportován do Osvětimi a pravděpodobně hned po příjezdu, 18. 10. 1944, zahynul v plynové komoře.

6.3 Pavel Haas

Jako jeden z prvních skladatelů byl v prosinci roku 1941 do Terezína transportován Pavel Haas. Narodil se 21. 6. 1899 v Brně do rodiny obchodníka s obuví, Zikmunda Haase. Z Pavlova mladšího bratra, Huga Haase, se stal známý herec.⁵⁰ Významným obdobím jeho tvůrčí činnosti byla studia na mistrovské škole, kam byl přijat do třídy Leoše Janáčka. Školu úspěšně absolvoval smyčcovým kvartetem č. 1., op. 3.

Do Terezína přijel Haas již s podlomeným zdravím, časté bolesti žaludku ještě umocnila špatná strava a těžká práce, kterou musel prvních sto dní po příjezdu vykonávat. Do hudebního dění v ghettu se tedy nejdříve příliš nezapojoval. Věnoval se však výuce kompozice, jeho žáky byl Karel Berman, Pavel Kling, nebo František Taussig. První skladba, která se dochovala, je datována 30. 11. 1942, tedy přibližně až po roce života stráveném v ghettu. Jedná se o mužský sbor „Al s'fod“⁵¹, složený na

⁴⁹ KUNA, M. Hudba vzdoru a naděje. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, 208 s

⁵⁰ Dostupné z:

https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=4332

⁵¹ V překladu - Nenaříkej

hebrejský text. Brzy následovalo další dílo - „Studie“ pro komorní orchestr Karla Ančerla. Dílo, ve kterém ukázal své mistrovské schopnosti. „Studie“ je jak po stránce skladební, tak interpretační, složitá a velmi náročná. Poslední Haasovo dílo, které se zachovalo, jsou „Čtyři písně na slova čínské poezie“. Dílo vychází z Mathesiovy sbírky „Nové zpěvy staré Číny“ z roku 1940. Tento cyklus byl psán pro konkrétního umělce, Karla Bermana a v Terezíně byl poprvé uveden v květnu 1944. Dochovala se reakce Viktora Ullmanna: „*Haasovy živé, současnosti blízké písně by člověk nechtěl postrádat, když je jednou slyšel, chtěl by s nimi žít v důvěrném styku.*“⁵² Z nedochovaných skladeb zůstala v povědomí například Fantazie na židovskou lidovou píseň pro Ledečovo kvarteto, nebo Partita ve starém slohu pro klavíristu Bernarda Kaffa.⁵³ 16. října byl Pavel Haas transportován z Terezína do Osvětimi, kde následující den zahynul v plynové komoře.⁵⁴

6.4 Gideon Klein

Gideon Klein, narozen 6. 12. 1919 v Přerově, patřil mezi nejaktivnější umělce v Terezíně. Vystudoval hru na klavír ve třídě Viléma Kurze a kompozici u Aloise Háby. Do Terezína byl transportován 4. 12. 1941 a velmi rychle se zapojil do místního hudebního dění.⁵⁵ Podílel se na večerech komorní hudby, doprovázel sborové ansámby, sólové recitály a sám se také několikrát předvedl jako sólista. Aktivně se zde věnoval i kompozici.

V kapitole o Opeře je již zmíněna jeho spolupráce s Rafaelem Schächterem, pro jehož nově vznikající sbor připravoval úpravy lidových písní. Úspěch, se kterým se jeho úpravy setkaly ho motivovaly k tvorbě náročnější, až pětihlasé – původní sborové tvorbě. Vznikl zde například: „Madrigal“ pro dva soprány, alt, tenor a bas na slova F. Villona, mužský sbor „První hřích“ inspirovaný českou lidovou poezií, nebo smíšený sbor „Madrigal“ na text F. Hölderlina.⁵⁶ Významným Kleinovým odkazem je především jeho komorní tvorba. Z let 1942-1944 se zachovala tato tři díla: Fantazie a fuga pro smyčcový kvartet, Trio pro housle, violu a violoncello a Sonáta pro klavír. Brzy po

⁵² KUNA, M. Hudba vzdoru a naděje. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, 208 s

⁵³ Dostupné z:

https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=4332

⁵⁴ PEDUZZI, L. Pavel Haas: život a dílo skladatele. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993, 175 s.

⁵⁵ Dostupné z:

https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdictionary&task=record.record_detail&id=3131

⁵⁶ KUNA, M. Hudba vzdoru a naděje. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, 208 s

dokončení Sonáty, 16. 10. 1944, byl Gideon Klein transportován do Osvětimi. Prošel selekcí a pokračoval do tábora Früstengrube, nedaleko Katovic. Když se začala přibližovat východní fronta, tábor byl evakuován. To, zda Klein zemřel při této brutální likvidaci tábora, či na pochodu smrti, dodnes nevíme.

Závěr

Během druhé světové války přišel svět a především židovský národ o jednu celou generaci umělců. Ghettem Terezín prošli nejnadanější interpreti a skladatelé své doby. V neutěšených podmínkách, plni strachu o svoji budoucnost a o své blízké se rozhodli svůj dar nezhodit, ale využít ho pro to jediné, co dávalo smysl. Hrát a skládat pro lidi, pro své přátele, pro rodinu, pro spoluvězně a někteří z výše uvedených, doslova o život. Díla, která nám zanechali, autentické výpovědi přeživších o výkonech, které na „pódíích“ v ghettu umělci podávali, ponese navždy poselství odvahy, píle a lásky k hudbě.

Přestože cesta většiny z nich vedla z Terezína do transportů na východ a drtivá většina jejich životů vyhasla v plynových komorách Osvětimi, nebo v dalších koncentračních táborech, jejich odkaz zůstává pevně vepsán do hudební historie a zůstává živý, dokud jejich příběhy nebudou zapomenuty. Dokud nedozní poslední tóny jejich skladeb. Je na nás, na další generaci muzikantů, aby k tomu nedošlo.

Seznam použité literatury a pramenů

Literatura:

ADLER, H. G. Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. I. Dějiny. Brno: Barrister & Principal, 2006, 291 s

ADLER, H. G. Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství. II. Sociologie. Brno: Barrister & Principal, 2006, 490 s

KUNA, M. Hudba vzdoru a naděje. Praha: Editio Barrenreiter, 2000, 208 s

MULLER, M., PIECHOCKI, R. A Garden of Eden in Hell: the Life of Alice HerzSommer. London: Pan Macmillan, 2007, 341s.

PEDUZZI, L. O hudbě v Terezínském ghettu. Brno: Barrister & Principal, 1999, 117 s.

PEDUZZI, L. Pavel Haas: život a dílo skladatele. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1993, 175 s.

UTITZ, E. Psychologie života v terezínském koncentračním táboře. Praha: Dělnické nakladatelství, 1947, 68 s.

Internetové zdroje:

BLODIG, Vojtěch. Ghetto Terezín: Bilance. Www.holocaust.cz [online]. Památník Terezín, 2019, 27. 08. 2019 [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/bilance/>

BLODIG, Vojtěch. Kultura. Www.holocaust.cz [online]. Památník Terezín, 2019 [cit. 2021-4-25]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/kultura/>

BLODIG, Vojtěch. Propagandistická funkce Terezína. Www.holocaust.cz [online]. Památník Terezín, 2019, 27. 08. 2019 [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/propagandisticka-funkce-terezina/>

BLODIG, Vojtěch. Vznik ghetta. Www.holocaust.cz [online]. Památník Terezín, 2019, 27. 08. 2019 [cit. 2021-04-23]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/vznik-ghetta/>

POLÁČEK, Michal. Houslista přežil holokaust díky hudbě, smrt čekala jeho obecnstvo. Idnes.cz [online]. 11. 4. 2019 [cit. 2021-4-25]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/olomouc/zpravy/olomouc-holokaust-houslista-virtuos-karel-frohlich-okupace-terezin.A171216_371189_olomouc-zpravy_stk

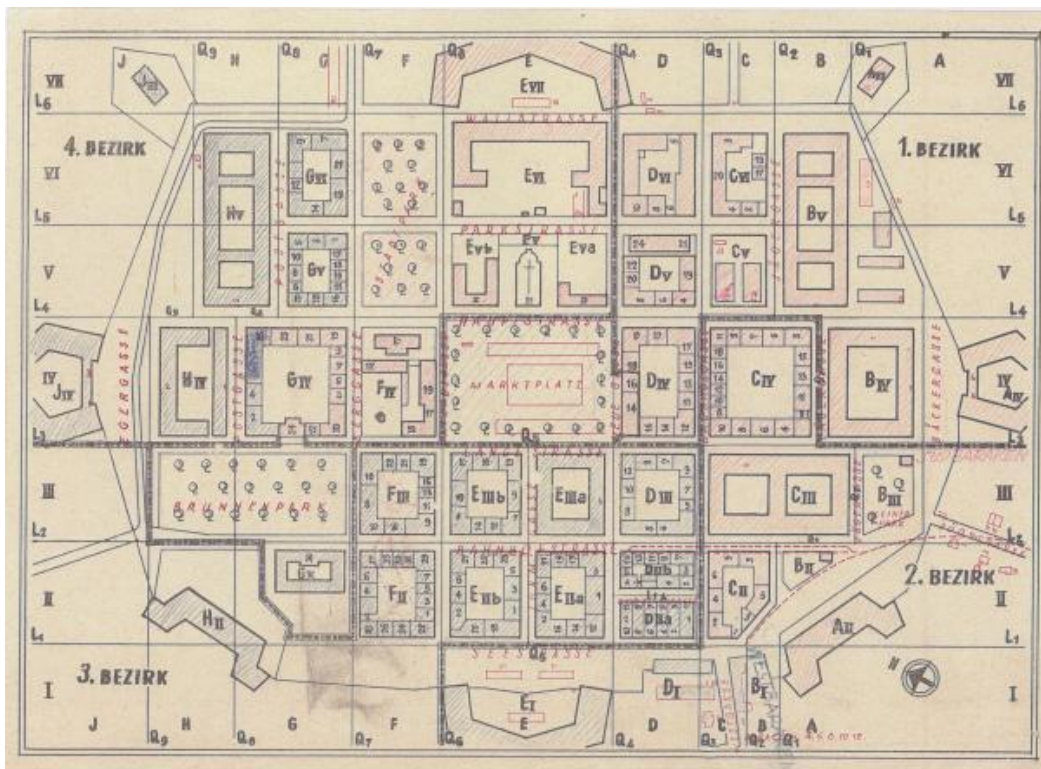
ŠTĚPKOVÁ, Tereza. Brundibár (1943). *Www.holocaust.cz* [online]. Institut Tereziánské iniciativy [cit. 2021-4-25]. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/ghetto-terezin/kultura/brundibar-1943/>

<https://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/>

<https://www.pametnaroda.cz/cs>

Obrazové přílohy

Obr. 1 - Plán Terezína z doby ghetta

Obr. 2 - Fotografie dětského souboru z filmu Theresienstadt (majetek Židovského muzea v Praze)

Obr. 3 - Upomínkový program na provedení Smetanovy Prodané nevěsty v Terezíně

